

Történeti és irodalmi értelmezés egy lehetséges etimológia nyomán

Vergilius műve, a *Georgica*, része lett a magyar irodalomnak, hiszen tolmácsolására, még ha hézagosan is, nem kisebb költő vállalkozott, mint az a Csokonai Vitéz Mihály, aki a most köszöntött Jakab László életművében is fontos szerepet játszik. Tárgyválasztásunkat már ez is indokolhatja, ám az igazi ok az, hogy van ennek a vergiliusi tanító költeménynek egy olyan részlete, amely a megannyi vizsgálat ellenére még ma is némiképpen az *aenigma*, egy rejtély erejével hat: a III. ének bevezetőjéről van szó.

Az alkotás ezen éneke voltaképpen a római mezőgazdaság egyik fontos elemét, a nagyállattartást mutatja be, amelynek Varro is külön könyvet szentelt a «Mezőgazdaságról» c. munkájában. Éppen ezért feltűnő, hogy Vergilius a szóban forgó ének elején mégis — miként általában értelmezik — a költő későbbi eposzát, az *Aeneis*-t előlegezi meg, mintegy fölvázolva annak tervét, amennyiben előadja, hogy a Mincius folyó partján Octavianus Caesarnak fog templomot emelni, amelynek felavatását nagyszerű játékok fogják kísérni. Ez a szent építmény Quirinusként mutatja be a népeket legyőző Octavianust, a Iuppitertől eredő tróiai Assaracus sarját, alvilági büntetésre ítélve azt az *Invidia infelix*-et, a «Szerencsétlen Gyűlöletet», amely mögött már régóta Antonius alakját vélik egyes kutatók felismerni (3, 12 skk.). Ez a felvázolt jelképes templom mi lehetne más, mint annak a rómainak a magasztalása, akinek eredete Trójára vezethető vissza, ahogy ez áll arra az Octavianusra, aki az őt örökre fogadó Caesar révén, magát Iuluson keresztül a Tróját segítő Venustól eredeztethette, s aki Antonius actiumi legyőzésével véget látszott vetni a római polgárok közti gyűlölködésnek, a szörnyűséges polgárháborúnak úgy, ahogy végső soron az *Aeneis* azt az Augustust mutatja be, akivé Octavianus Kr. e. 27-ben új nevének fölvételével előlépett? Ám, ha ez igaz, akkor mi köze van a bemutatásnak a nagyállattartáshoz, miként az a hagyományos értelmezésből következik? Nem kell-e itt éppen-séggel valamiféle szentségtörésre, *princeps*-gyalázásra gondolni?

P. GRIMAL már régebben kimutatta (*Invidia infelix* et la «conversion» de Virgile. In: IDEM, *La littérature et l'histoire*, CEFR 93, Rome–Paris, 1986. II, 843–854), hogy az octavianusi hőstetteket bemutató «templomdíszítő» jelenetek későbbiek, mint a költeménynek túlnyomó része, amely Kr. e. 37–30 között ké-

szült. Vergilius ezt az egységet tehát a III. ének kezdetén utólag komponálta bele a *Georgica*-ba, már annak ismeretében, hogy tudta, a Keletről 29 nyarán hazatérő Octavianus Caesar kettős *ovatio*-val egybekötött hármassal *triumphus*-t tartott, köztük azokért a győzelmekért, amelyeket az Égei-tenger két partján aratott, egyfelől a dalmatai partokon, másfelől Alexandriában. Ezzel a költő és nyilván más kortársak szemében is Octavianus úgy mutatkozhatott meg, mint egy új Róma-alapító, Quirinus, azaz Romulus, aki Antonius felszámolásával meghozta a maga remusi áldozatát, s ilyen módon képes a Város és a birodalom újjáformálására, éspedig egy olyan *fatalis annus*, «végzetes év» során, mint amilyen Octavianus hármassal diadalmenetének esztendeje, vagyis Kr. e. 29 volt.

Tudjuk ugyanis, hogy az egykorú előkelő rómaiak közül sokan úgy számoltak részben a korabeli divatos neopythagoreizmus szellemében, amely nagy jelentőséget tulajdonított a számmisztikának, részben a polgárháborús időszakot követő nemzeti önvizsgálat légkörében, hogy Kr. e. 29. év az az esztendő, amikor a *populus Romanus* éppen fennállása 700. évfordulójánál tart, legalábbis a Cincius Alimentus-féle *aera* alapján, amelyre szinte az összes utalás nem véletlenül maradt ránk a Vergilius-kommentárokból, illetve az octavianusi-augustusi periódusból származó forrásokban, például Dionysios Halikarnasseusnál (vö. HRR, I², CI, 40), miközben a később csaknem általánosan elfogadott Varro-féle kronológiára vonatkozólag, amely Kr. e. 753-ra tette Róma alapítását, tömegével van adatunk. Értelmezésünk megalapozottságát a következő ténnyel lehet alátámasztani. Az ismertett Vergiliusi alkotás kiemelt, központi helyén, a szimmetriatengelyben, vagyis a mű felénél, a II. és a III. éneknek mintegy a határmezsgyéjén helyezkedik el az az *invocatio*, amely a Múzsákon kívül egyfelől az Octavianust Actiumnál diadalra segítő Apollónt hívja segítségül, egészen pontosan Apollón Nomios, a pásztorok istenét, másfelől pedig Pales istennőt. Ez utóbbi jelenlétét a III. könyv élén már az ókori magyarázók egy része azzal hozta összefüggésbe, hogy az adott *liber* a későbbiekben a «nagyállattartással» foglalkozik, ám éppen a folytatás szükségessé teszi Pales egy másik aspektusának nyilvántartását is. Mint láttuk: Vergilius fogadalmi temploma Octavianus Caesart mint új Quirinust, azaz Romulust jeleníti meg, tehát mint Róma újraalapításának végrehajtóját, már pedig — mint köztudott — Róma alapításának napja épp április 21-re esett, a *Parilia* ünnepére. Palesnek tehát úgy is helye van a III. ének első helyen invokált isteneként, mint a város megalapítását oltalmazó istenségnek, hiszen a *Parilia* ünnepe neki volt szentelve, minthogy nevét is róla nyerte. Az újabb kutatások különösképpen aláhúzták azt a körülményt, hogy Pales eredetileg valójában nem is egy állatvédő pásztoristen vagy istennő volt, hanem egy igazi városoltalmazó istenséggel állunk szemben, aki kezdetben az ősi Róma magjának, a *Germalus*-nak volt a védelmezője, s akinek neve is feltehetőleg a fa védőpalánk jelentésű *fala/pala* szóval áll összefüggésben. Nem lehet véletlen az sem, hogy magának a Palatiumnak, Róma legrégebb lakott helyé-

nek a megjelölése is valószínűleg ugyanerre a szóra megy vissza, ahogy egy másik latin településé, Falerii-é is, amelynek védelmezője viszont Fales volt, s ez a név nem más, mint a Pales elnevezés egy alakváltozata (l. minderről: A. CARANDINI, *La nascita di Roma. Dèi, lari, eroi e uomini all'alba di una civiltà*. Torino, 1997. 355 — további irodalommal. Polemius Silvius Kr. u. 5. századi és egyetlen kéziratban fennmaradt kalendáriuma szerint: *natalis urbis Romae... Parilia dicta de partu Iliæ* (263), azaz «Róma születésnapját, a Pariliát, Ilia szüléséről nevezték el». A már Varro által összekapcsolt *Pales* és *Parilia/Palilia* elnevezéseket többek közt MOMMSEN is a *pario* «szül» igével hozta összefüggésbe, l. CIL, I, 1², 1893: 315; WALDE viszont a *pello* «elűz» igéből eredezteti, 1910²: 541, s az *opilio*-ra (jelentése: «juhász, pásztor») utal. L. még mindehhez: A. S. PEASE mindmáig alapvető jelentőségű kommentárjait, amelyeket a *De divinatione*-hoz írt, Urbana, 1920–1923. 518). Mindez megerősít bennünket abban a feltételezésben, hogy a *Georgica* Kr. e. 29-es redakciója alkalmával a költő arra gondolt: alkotása a termékeny Itália magasztalásával, — ha a *Saturnia tellus* földművesei ismét felismerik javaikat (gondoljunk csak a talán Cicerót is idéző híres megfogalmazásra; vö. *O fortunatam natam me consule Romam*):

*O fortunatos nimium, sua si bona norint,
agricolas!*

azaz:

Ó, be szerencsés vagy, te paraszt — hát még ha belátnád
Jó sorodat!

(Lakatos István fordítása)
(2: 458–459)

kellőképpen kiemeli majd annak az *Octavianus Caesar*-nak az érdemét is, aki mint valami új Quirinus-Romulus biztosította ennek a jólétnek politikai feltételeit, hiszen az ő révén erősödhetett meg újból annyira Róma a polgárháború kiirtásával, hogy

*... quibus (sc. agricolis) ipsa, procul discordibus armis,
fundit humo facilem victum iustissima tellus*

azaz:

... Ki kerül szörv háborút, ont maga néked.
Mindig-igaz szántód, méhéből, parlagi termést.

(Lakatos István fordítása)
(ibid., 459–460)

Mindez méltó megünneplése a 700. évfordulónak, amelyhez természetesen kapcsolódnak a templomszentelést kísérő *ludi* (3, 17 skk.), «ünnepi játékok», amelyekkel Vergilius valószínűleg az ekkorra tervezett *ludi saeculares*-ra, azaz

«százados játékokra» kívánt utalni, nem pedig a helyette Kr. e. 28-ban végül is *ludi Actiaci* néven megtartott rendezvényekre, amelyeknek mint az actiumi diadalt ünneplő játékoknak az eredeti elképzelés helyére kellett lépniük, mert Octavianus valamilyen okból kifolyólag eltekintett a százados játékok ekkori megtartásától. Mindenesetre, ahogy egykor Cicero magát mint új Romulust az új Nagy Sándorként értelmezett Pompeius mellé állította, úgy próbálta meg Vergilius is magát az új Quirinus-Romulusnak tekintett Octavianus Caesar oldalára állítani mint az első római Hésiodost.

*Primus ego in patriam mecum, modo vita supersit,
Aonio rediens deducam vertice Musas,*

azaz:

Mert ha megérem, a múzsákat legelőször e földre
Én hozom által majd, hazatérve az áoni hegyről.

(Lakatos István fordítása)

(ibid., 3: 10–11)

Ez a vergiliusi póz, amely mintegy a költőt jeleníti meg a római *poiésis* Romulusaként, ugyancsak nem volt teljesen ismeretlen Itáliában, hiszen már Ennius is hirdetett magáról valami hasonlót, s az is kézenfekvő, hogy Vergilius ebben a vonatkozásban is tanult valamit attól a Cicerótól, aki magát a latin nyelvű filozófiai irodalom megteremtőjének vallotta, ahogy Sallustius pedig a római történetírás megalkotását vindikálta magának.

Ahogy tehát Vergilius az új latin epikus költészet igazi megteremtője, ugyanúgy Octavianus is újrateremti a polgárháborúkban meggyötört Rómát. Mindez pedig úgy kapcsolódik a nagyállattartáshoz, hogy volt egy olyan antik elképzelés, amely szerint a pásztorkodás volt a természeti állapot után az az első civilizációs fok, amikor az első városok megszülettek, ahogy a tradíció szerint Róma is ezen a civilizációs fokon jött létre, ami biztosította számára azokat az erényeket, amelyeket az új béke érdekében — úgy gondolták — Augustusnak vissza kell majd hoznia.

Mindez amellet szól, hogy a *Georgica*, akárcsak később az *Aeneis* 8. éneke, egyértelműleg Róma alapítására kíván rámutatni, nem titkolva, hogy az ezzel elinduló történelem abban az Augustusban tetőződött, aki — mint az *Aeneis* 8. ének záró pajszejelenet bizonyítja — beteljesíti az *Urbs condita* küldetését. Ez az értelmezés annál nyilvánvalóbban adódott, mert már Cicero is kidolgozott — Marius és Sulla nyomán — a maga számára valamiféle hasonló propagandát. A Kr. e. 1. sz.-ban ugyanis volt Rómában egy olyan időszámítási rendszer, a rhodosi Kastór nevű *chronographos*-é, amelynek alapján Cicero consuli évét, Kr. e. 63-at úgy lehetett feltüntetni, mint a *populus Romanus* hétszázadik esztendejét, amelynek keretében nagy változások várhatók, köztük a *fortunata Ro-*

ma igazi megszületése, ahogy azt *De consulatu suo* költeményében Cicero később félreérthetetlenül meg is fogalmazta.

A szónok-politikus propagandáját azonban egy másik számítás is támogatta, s Cicero ezt sem utasíthatta el, mint a másikat kizáró metódust, hiszen a *De re publica*-ban ugyancsak eljátszott a különféle kronológiák egymás mellé helyezéseivel. Az a másik *aera*, amely Cicerónak úgyszintén kapóra jöhetett, a Cincius Alimentus-féle volt, mely a Város alapítását Kr. e. 729-re tette, s ugyanakkor azt is figyelembe vesszük, mekkora jelentőséget tulajdonítottak az antikok az olyan misztikus számoknak, mint 666 vagy annak fele, azaz 333 — ahogy azt P. MAURY (*Lettre d'Humanité*. 3 [1944]: 71 skk.) és N. HORSFALL is (*Virgil's Roman Chronography. A Reconsideration*. *CIQ.* 24 [1974]: 11–115) kimutatta —, akkor az is kiderül, hogy egyfelől Kr. e. 63 volt a Város alapítását követő 666. esztendő, vagyis — egy bizonyos egykorú felfogásnak megfelelően — ez az esztendő valóban *fatalis*-nak minősülő év volt, másfelől ugyancsak 63 volt a Veii bevételét, Kr. e. 396-ot követő ugyancsak sorsfordítónak számító 333. év is, miként az etruszk város elfoglalása is döntő fordulatnak számított a rómaiak szemében városuk történetében. Sőt tegyük hozzá: 63 még egy másik összefüggésben is korszakos évforduló volt a *res publica libera* számára. Épp 300 évvel korábban vezették be azt az új szisztémát, amelynek elvét a hagyomány 367-ben tekintette elfogadottnak, de a valóságban csak öt évvel később vezették be, hogy tí. legalább az év egyik consulának plebeius-nak kellett lennie. Cicero tehát joggal tekinthette úgy consuli évét, mint a patricius-plebeius római állam 300 éves *iubilaeum*-át.

Mindez kézenfekvővé teszi annak feltevését, hogy Ciceróban lássuk azt a politikai elődöt, aki írásaiban előkészítette annak az Octavianus-Augustusnak a programját, aki magát már egy olyan Romulusnak szerette volna feltüntetni, aki békében, *concordia*-ban tud élni testvérel, Remusszal (l. erről főként Iuppiter jóslatát — *Aen.* 1: 292: *Remo cum fratre Quirinus*, ami persze úgy is felfogható, hogy ebben a vonatkozásban Romulus elveszti azon ősi jellemző vonását, hogy Remus feláldozásával teszi erőssé a városfalat). Tudjuk, hogy Octavianus egy ideig kacérkodott is a Romulus név felvételével (l. ehhez: K. SCOTT, *The Identification of Augustus with Romulus-Quirinus*. *TAPhA* 56 [1925]: 82–105), ám éppen e név nem kívánatos asszociációi miatt az ötletet elvetve (arról, hogy egy idő után Róma istenné vált alapítója, Romulus, már nem volt többé modell, l. a közelmúltban R. A. GURVAL könyvét: *Actium and Augustus*, *Ann Arbor*. 1995. 261 skk., aki előzőleg behatóan foglalkozik azzal, miként azonosítja Propertius Augustust Romulusszal), inkább az Augustus névforma mellett döntött, amely minden hátrányos mellézköngye nélkül utalt az új város- és birodalomalapító, illetve -gyarapító szent jellegére, ahogy azt már Florus találoán megfogalmazta: *Tractatum etiam in senatu, an, quia condidisset imperium, Romulus vocaretur; sed sanctius et reverentius visum est nomen Augusti, ut scilicet iam*

tum, dum colit terras, ipso nomine et titulo consecraretur (2: 34/4, 12/, 66). Magyarul: «A senatusban arról is tárgyaltak, hogy mint a császárság megalapítóját, ne nevezzék-e Romulusnak, de szentebbnek és megtisztelőbbnek látszott az Augustus, vagyis „Felséges” jelző, mert így már földi életében megillette őt ez a megszólítás és ez a név: isten» (saját fordításom, in: Florus: *Róma háborúi*. Bp., 1979. 173). Mindehhez még a következőt kell hozzátennünk: ebben az *Augustus* elnevezésben egyébként szerencsésen benne foglaltatott a hatalomnak az a két-tős: politikai és vallási aspektusa, amelyet már ugyancsak Cicero állított be ideálként, miként arra a közelmúltban G. ZECCHINI mutatott rá egyik jeles dolgozatában (II cognomen «Augustus». *ACD* 32 [1996]: 129–135, főleg: 131. L. még IDEM, *Il pensiero politico Romano*. Roma, 1997. 69 skk., hivatkozással: 81).

HAVAS LÁSZLÓ